

ВАРЫЯНТЫ СЕМАНТЫЧНАЙ КЛАСІФІКАЦЫІ ПРЫСЛОЎЯЎ У БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ

Кудлаш Марына Віктараўна

старшы выкладчык факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі
і прафарыентацыйнай работы ўстановы адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт»
(г. Гродна, Рэспубліка Беларусь)

У артыкуле даецца аналіз варыянтаў семантычнай класіфікацыі беларускіх прыслоўяў. Матэрыялам для даследавання сталі працы не толькі сучасных беларускіх мовазнаўцаў, але і складальнікаў граматык пачатку мінулага стагоддзя, а таксама аўтараў больш ранніх спробаў апісання беларускай моўнай сістэмы.

Прыслоўе з'яўляецца адным з найменш даследаваных класаў слоў і прымушае лінгвістаў зноў і зноў звяртацца да пытанняў сістэматызацыі адзінак гэтай часціны мовы. Семантычная класіфікацыя прыслоўяў таксама ўваходзіць у шэраг не вырашаных да канца праблем. Прыслоўі абазначаюць другасную прымету (прымету прыметы, выражанай дзеясловам ці яго формамі, прыметнікам або іншым прыслоўем). Семантычныя рамкі гэтых прымет шырокія і неадназначныя, як і віды абставін, акалічнасцей і адносін, якія павінны перадаваць прыслоўі. Абазначаная прыслоўем прымета можа паказваць унутраную характарыстыку дзеяння, прыметы або стану ці адсылаць да знешніх абставін дзеяння. Акрамя гэтага, прыслоўе, з'яўляючыся часцей за ўсё вытворнай адзінкай, нясе ў сабе семантычныя асаблівасці той часціны мовы, ад якой яно было ўтворана. Даследчыкі мовы здаўна спрабуюць сістэмна размяркоўваць прыслоўі па групах у адпаведнасці з іх лексічным значэннем.

У граматыцы беларускай мовы існуюць розныя погляды на семантычную класіфікацыю прыслоўяў. "Граматыка славенская" Лаўрэнція Зізанія (1596 г.), у якой прыслоўе вызначаецца як "частка склова нескланяемая, перад дзеясловам ці пасля дзеяслова выказаная", дае звесткі аб месцы прыслоўя ў граматычнай сістэме. У адпаведнасці з лексічным значэннем аўтар размяркоўвае прыслоўі па дваццаці трох групах. Семантычная класіфікацыя выглядала так: прыслоўі часу (*древле*), месца (*близь*), абяцання (*въправдоу*), прыпадабнення (*такѡ*), здзіўлення (*а*), галашэння (*оувы*), апантанасці (*подобнѡ*), чыну (*прежде*) збірання (*кѡпно*), раздзялення (*безѡ*), развагі (*паче*), запытання (*гдѡ*), павелічэння, ці распаўсюджвання (*зѡло*), адхілення (*ни*), наяўнасці, нязручнасці (*едва*), а таксама малітвенныя (*аминь*), клятвенныя (*ей*), таемныя (*тай*), указальныя (*се*), якасныя (*добрѡ*), колькасныя (*дважды*) і адмоўныя (*никакоже*) [3, с. 102–103].

Мялецій Смятрыцкі ў "Граматыцы..." прапануе класіфікацыю прыслоўяў, у якой ужо прысутнічае іерархічная сістэмнасць. У межах прыслоўяў часу аўтар выдзяляе прыслоўі цяперашняга (*днесѡ*), прошлага (*прежде*) і будучага (*оутрѡ*) часоў. Прыслоўі месца ў адпаведнасці з канкрэтным значэннем таксама размяркоўваюцца па падгрупам "на мѡстѡ" (*где: горѡ*), "ѡ мѡста" (*ѡткѡдѡ: здалеча*), "къ местѡ" (*камѡ: тамѡ*), "чрез мѡсто" (*оудѡ: сѡдѡ*). Акрамя названых груп прыслоўяў (месца і часу) даследчык выдзяляе наступныя: якасныя (*добрѡ*),

колькасныя (многш), ліку (многожды), чыну (прежде), выпадку (по слўчаю), загаду (принеси), адмоўя (не, ни), абяцання (истиннш), пярэчання (не), напружання (вельми), аслаблення (едва), развагі (паче), прыпадабнення (аки бы), адрознення (інаچه), здзіўлення (негли), запытання (где), абяцання (сегш ради), збірання (равнш), аддалення (кромѣ), выбірання (израднѣ), паскарэння (внезапѣ, напраснш) і ўказання (онш). Адкрыццём Смятрыцкага з'яўляецца вызначэнне ў кожнай прапанаванай ім лексічнай групе прыслоўяў-пытанняў, якія павінны дапамагаць пры вызначэнні прыналежнасці прыслоўя да той або іншай лексічнай групы [3, с. 383–385].

У “Беларускай граматыцы для школ” Браніслаў Тарашкевіч галоўнай функцыяй прыслоўя прызнаваў азначэнне “асаблівасці асаблівасці”. Паводле лексічнага значэння вучоны раздзяляў прыслоўі на чатыры групы: месца (блізка), часу (летась), прычыны (таму), спосабу (вельмі) [8, с. 82].

Язэп Лёсік вызначаў наступныя лексіка-семантычныя разрады прыслоўяў: “месныя” (прэч), “часоўныя” (спачатку), “параўнавальныя” (горш), прыслоўі спосабу (моўчкі), прычыны і “цэлі” (таму, затым), меры і колькасці (дужа) [5, с. 165].

Павел Паўлавіч Шуба падзяляў прыслоўі ў адпаведнасці з характарам выражэння лексічнага значэння на знамянальныя, якія маюць канкрэтнае граматычнае значэнне (добра), і займеннікавыя, якія канкрэтызуюць сваё значэнне толькі ў кантэксце і могуць быць разбітыя на больш дробныя групы ў адпаведнасці з класіфікацыяй займеннікаў, ад якіх яны ўтвораныя: асабовыя (па-іхняму), зваротны (па-свойму), указальныя (туды, там), азначальныя (усюды), пытальныя (калі), няпэўныя (калісьці), адмоўныя (ніколі) [10, с. 245].

Погляды даследчыка на семантычную класіфікацыю прыслоўяў мяняліся з цягам часу. У манаграфіі “Прыслоўе як часціна мовы”, якую Шуба назваў “нарысам марфалогіі прыслоўя”, вызначаюцца тры групы прыслоўяў: акалічнасныя, якасна-акалічнасныя і якасныя [9, с. 29–30]. У дапаможніку “Сучасная беларуская мова. Марфаналогія. Марфалогія” Шуба прапанаваў удасканалены варыянт семантычнай класіфікацыі. Мовазнаўца раздзяліў прыслоўі на ўласна-характарызуючыя і акалічнасныя. Група ўласна-характарызуючых прыслоўяў аб’яднала прапанаваныя ім раней якасныя і якасна-акалічнасныя прыслоўі. Большую частку ўласна-характарызуючых складаюць якасныя прыслоўі, якія часцей за ўсё можна пазнаць па суфіксах -о, -а, -е (аддана, сіне). Да якасных Шубай адносяцца і прыслоўі, якія з’яўляюцца акалічнасцю спосабу дзеяння (інакш), і колькасныя са значэннем колькасці дзеяння (дужа) або з указаннем на ступень інтэнсіўнасці дзеяння ці на яго мяжу (дапаўна). На перыферыі ўласна-характарызуючых знаходзяцца прыслоўі спосабу дзеяння, якія ўказваюць на спосаб утварэння дзеяння (моўчкі), параўнання (кулём) і сумеснасці (удваіх). Акалічнасныя прыслоўі абазначаюць знешнюю прымету і дзеляцца на прыслоўі часу (вечарам), месца (блізка), прычыны (спрасоння) і мэты (напаказ) [11, с. 246–249]. Канцэпцыя семантычнай класіфікацыі Паўла Паўлавіча Шубы прыводзіцца ў артыкуле пра прыслоўе ў энцыклапедыі “Беларуская мова”, што сведчыць аб яе несумненнай аўтарытэтнасці сярод беларускіх мовазнаўцаў [2, с. 437].

Святлана Мікалаеўна Балотнікава лічыць, што паводле лексічнага значэння прыслоўі дзеляцца на азначальныя і акалічнасныя. Аснову азначальных прыслоўяў складаюць якасныя, якія словаўтваральна суадносяцца з якаснымі прыметнікамі (звонка). Сюды ж адносяцца колькасныя прыслоўі са значэннем колькасці дзеяння (надта), ступені інтэнсіўнасці або ўказання на мяжу дзеяння (ушчэнт), а таксама са значэннем меры ці ступені якасці (зусім). Акрамя якасных, да азначальных Балотнікава адносіць прыслоўі спосабу дзеяння (уброд), прыслоўі параўнання са значэннем прыпадабнення (роём), прыслоўі сумеснасці (гуртам) [7, с. 227–228]. Паводле Балотнікавай, акалічнасныя прыслоўі “паказваюць на знешнюю ў адносінах да азначаемага дзеяння прымету” і прывычна ўключаюць прыслоўі месца (побач), часу (летась), прычыны (спрасоння), мэты (напаказ) [7, с. 228–230].

Дзмітрый Васільевіч Дзятко выдзяляе наступныя семантычныя групы прыслоўяў: азначальныя, да якіх адносяцца якасныя (горача), колькасныя, ці меры і ступені, (крыху) і прыслоўі спосабу дзеяння (моўчкі), і акалічнасныя, сярод якіх выдзяляюцца прыслоўі месца (побач), часу (цяпер), прычыны (сп’яна) і мэты (назло) [6, с. 305].

“Кароткая граматыка беларускай мовы” падае семантычную класіфікацыю, у якой група азначальных прыслоўяў уключае якасныя (*цверда*), колькасныя (*досыць*) і прыслоўі спосабу дзеяння (*аберуч*, *дагары*, *бягом*). Акалічнасныя прыслоўі “Кароткая граматыка...” традыцыйна дзеліць на чатыры групы: месца, часу, прычыны і мэты. Прыслоўі месца ў сваю чаргу дзеляцца на тыя, “якія абазначаюць месца, дзе адбываецца дзеянне” (*дома*), напрамак (*назад*), часавую мяжу (*дасюль*). Прыслоўі часу падраздзяляюцца на групы: 1) з абазначэннем няпэўных адрэзкаў часу (*аднойчы*); 2) з абазначэннем пэўнага перыяду часу (*сёлета*) [4, с. 308–311].

У акадэмічнай “Беларускай граматыцы” прыслоўі дзеляцца на дзве асноўныя групы: акалічнасныя (месца: *блізка*; часу: *даўно*; прычыны: *спрасоння*; мэты: *знарок*) і якасныя (*молада*), да якіх прымыкаюць колькасныя прыслоўі (*вельмі*). Акрамя дзвюх асноўных груп існуе прамежкая – якасна-акалічнасныя прыслоўі, “у якіх значэнне якаснай характарыстыкі спалучаецца з акалічнаснымі значэннямі характару і спосабу дзеяння, параўнання або сумеснасці”. Да гэтай групы аўтары адносяць прыслоўі спосабу дзеяння (*бягом*), параўнання (*віхрам*), а таксама прыслоўі са значэннем сумеснасці (*удваіх*) [1, с. 195].

Аналіз варыянтаў семантычнай сістэматызацыі прыслоўяў беларускімі вучонымі дазваляе зрабіць пэўныя высновы. Сярод беларускіх лінгвістаў нашага адсутнічае адзіны падыход да колькасці семантычных груп і іх тэрміналагічнага абазначэння. Найбольшыя разыходжанні маюцца ва ўспрыманні якасных прыслоўяў, якія называюцца некаторымі вучонымі ўласна-характарызуючымі або азначальнымі. Дасканалага даследавання патрабуе вызначэнне тыпалагічнага статусу прыслоўяў са значэннем параўнання, сумеснасці і колькасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэдкал.: М. В. Бірыла (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / М. В. Бірыла [і інш.]. – 1985. – 431 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / А. Я. Міхневіч [і інш.] ; пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1994. – 655 с.
3. Грамматики Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого : сборник / сост. Е. А. Кузьминова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 526 с.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2007–2009. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / А. А. Лукашанец. – 2007. – 351 с.
5. Лёсік, Я. Граматыка беларускай мовы: марфалогія : для настаўнікаў педтэхнікумаў і самаасветы / Я. Лёсік. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1927. – 190 с.
6. Сучасная беларуская мова / Д. В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Вышэйшая школа, 2020. – 588 с.
7. Сучасная беларуская мова. Марфалогія / З. І. Бадзевіч, С. М. Балотнікава [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2018. – 323 с.
8. Тарашкевіч, Б. А. Беларуская граматыка для школ / Б. А. Тарашкевіч. – 5-е изд. – Мінск : Нар. асвета, 1991. – 132 с.
9. Шуба, П. П. Прыслоўе ў беларускай мове: марфалагічны нарыс / П. П. Шуба. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 193 с.
10. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова. Марфанаалогія. Марфалогія : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў / П. П. Шуба. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 334 с.